

HET DIALECTENBOEK 6

VAN DE STREEK

De weerspiegeling van dialecten
in familienamen

Het dialectenboek

Het dialectenboek 1. Kroesels op de bozzem. Waalre 1991.
ISBN 90-73869-01-3.

Het dialectenboek 2. Van de A tot de AA. Waalre 1993.
ISBN 90-73869-02-1.

Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig genootschap. Groesbeek 1995.
ISBN 90-73869-03-X.

Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk. Terugblik op de Reeks Nederlandse Dialecten (1925 - 1982). Groesbeek 1997.
ISBN 90-73869-04-8.

Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek 1999.
ISBN 90-73869-05-6.

Het dialectenboek 6. Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen. Groesbeek 2001.
ISBN 90-73869-06-4.

te bestellen bij:

Stichting Nederlandse Dialecten

Gen. Gavinstraat 344

NL-6525 MR Groesbeek

Tel. 024-3612048

Beukendreef 11

B-9770 Kruishoutem

Tel. 09-2644079

Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen onder redactie van V. De Tier en A. Marynissen m.m.v. H. Brok. Groesbeek 2001: Stichting Nederlandse Dialecten.- III.- (Het dialectenboek; 6)

Met lit. opg.

ISBN 90-73869-06-4

HET DIALECTENBOEK 6

VAN DE STREEK

De weerspiegeling van dialecten in familienamen

onder redactie van

Veronique De Tier en Ann Marynissen

m.m.v.

Har Brok

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN

GROESBEEK 2001

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
Magda Devos Het landschap in eigennamen	17
Henny Stoel Mijn naam is Hes	55
Jan Wauters De echoput uit mijn kindertijd: dialect als (t)huistaal	63
Ann Marynissen Dialecten en familienamen: een afspiegeling van elkaar? Over klanktegenstellingen en lexicale varianten in de Nederlandse familienamen en hun tegenhangers in de dialecten	75
FRIESLAND Teake Hoekema en Siemon Reker <i>Mud, Tolsma, Soepboer</i> en andere familienamen in Friesland	93
GRONINGEN Siemon Reker <i>Struizenga, Boykema</i> en meer Groninger familienamen	111
DRENTHE Siemon Reker en Harry Slot <i>Naarding, Smeenge, Meppelink</i> en andere familienamen in Drenthe en Stellingwerven	129
OVERIJSSSEL A. WEST-OVERIJSSSEL EN FLEVOLAND Harrie Scholtmeijer <i>Van Kökkien tot Bouw Kraggenburg:</i> familienamen in West-Overijssel en Flevoland	147

B. TWENTE	153	OOST-VLAANDEREN	303
André Hottenhuis		Veronique De Tier	
De nije, grote hofboer ziet de kleine, olde, oude, lutke kotters niet		Dialectsporen in Oost-Vlaamse familienamen	
GELDERLAND	169	WEST-VLAANDEREN	329
A.H.G. Schaars		Reinhild Vandekerckhove	
Gelderland, een naamkundige en dialectologische lappendeken		West-Vlaamse klanken in West-Vlaamse namen	
NOORD-HOLLAND, ZUID-HOLLAND EN UTRECHT	185	FRANS-VLAANDEREN	349
Leendert Brouwer		Hugo Ryckeboer	
Specifieke familienamen in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht		Nederlandse familienamen in Noord-Frankrijk	
ZEELAND	211	Ann Marynissen	365
Jan Berns		Wegwijzer Nederlandse Naamkunde	
Van <i>Aalbrechtse</i> en <i>Breunesse</i> : familienamen in Zeeland		Ton van de Wijngaard	379
NOORD-BRABANT	219	Wegwijzer Nederlandse Dialectologie	
Piet Vos		A1. Publicaties landelijk	380
Noord-Brabantse familienamen als Raaijmakers en Musters		A2. Publicaties per regio	385
NEDERLANDS LIMBURG	237	B1. Landelijke instituten en instellingen	407
Ton van de Wijngaard		B2. Instituten en instellingen per regio	410
Limburgse familienamen: van <i>Aussems</i> tot <i>Zweiphenning</i>			
BELGISCH LIMBURG	253		
Rob Belemans			
<i>"Hoe schrijft Jang van Zjier van Zjef de smeed zich?"</i>			
Over Limburgers die niet naar Jan, Pier of Klaas genoemd zijn			
ANTWERPEN	273		
Miet Ooms			
<i>"Zedde nen Antwerpenèèr of nie?"</i>			
Familienamen in de provincie Antwerpen			
VLAAMS-BRABANT	285		
Jacques Van Keymeulen			
De 430 frequentste Vlaams-Brabantse namen			

Ann Marynissen

DIALECTEN EN FAMILIENAMEN: EEN AFSPIEGELING VAN ELKAAR?

Over klanktegenstellingen en lexicale varianten in de Nederlandse familienamen en hun tegenhangers in de dialecten.

1. Het verband tussen dialecten en familienamen: regionale verscheidenheid

Aan het begin van het nieuwe millennium is het Nederlands, met 21 miljoen moedertaalsprekers, een middelgrote taal in West-Europa. Met Nederlands is hier de standaardtaal bedoeld die algemeen in het Nederlandse taalgebied gebruikt wordt, en waarvan de eenheid door een instantie als de Nederlandse Taalunie wordt nagestreefd. Dat “ene” Nederlands wordt evenwel geflankeerd door een veel groter aantal regionaal gedifferentieerde Nederlandse dialecten, waarvan Nederlandstaligen zich in min of meerdere mate bedienen. Hoewel de dialecten de laatste decennia sterk onder invloed van de standaardtaal zijn komen te staan, hoort men vaak nog aan iemands taalgebruik waar hij vandaan komt. De uitspraak “verraadt” het vaakst de regionale herkomst. Iemand die b.v. regelmatig de *t* aan het einde van woorden weglaat, b.v. *ech waar, dag en nach* en dat combineert met een zangerige intonatie, is zonder twijfel een Limburger¹. Maar ook de woordkeuze en bepaalde zinsstructuren geven een inkijk in iemands regionale achtergrond. *'t Is een snelle/ne snellen* betekent in het West-Vlaams niet dat iemand de 800 meter in minder dan een minuut rondmaakt, maar wel dat hij of zij een knap uiterlijk heeft. Wie in plaats van *ik heb een leuke band*² zegt: *ik heb de band lek* laat zijn Twentse oorsprong doorschemeren.

Misschien minder goed bekend, maar uiteindelijk even markant, is de regionale geschakeerdheid van de Nederlandse familienamen. Bij

het opgroeien komt men spontaan in contact met de streektaal; terzelfder tijd leert men de familienamen die typisch zijn voor zijn geboortestreek, kennen. Nederlandstaligen met eenstammige namen als *Baars*, *Tromp*, *Roest*, *Koot*, *Borst*, *Pols* en *Plomp* moeten haast wel Hollanders zijn. Voor een Limburger klinken familienamen als *Rutten*, *Bollen*, *Swinen* en *Theunissen*, die eindigen op *-en*, vertrouwd in de oren. Typisch West-Vlaamse familienamen zijn b.v. *Verstraete*, *Bekaert*, *De Wulf*, *Florizoone* en *Vandenbussche*. Een Nederlander met Friese voorouders herken je aan zijn naam op *-stra*, b.v. *Dijkstra*, *Terpstra*, *Zijlstra*, terwijl iemand die *Ter Haar*, *Ter Horst* of *Ten Hove* heet, naar alle waarschijnlijkheid zijn wortels in Overijssel heeft.

In de tak van de naamkunde die “familienamengeografie” heet, wordt de intuïtie dat types familienamen in bepaalde regio’s voorkomen, maar in andere niet, wetenschappelijk onderbouwd. Een grote praktische hulp bij dit type onderzoek is het computerprogramma waarmee de geografische verspreiding van iedere moderne Belgische en Nederlandse familienaam in een handomdraai op het scherm kan worden gebracht.³ Met dit programma kunnen zowel kaarten met kleurarceringen, geschikt om de verspreiding van één familienaam weer te geven als kaarten met contrasterende types familienamen, voorgesteld door middel van symbolen, getekend worden. Het eerste type kaarten interesseert eenieder, aangezien iedereen een familienaam bezit, die men over het algemeen met enkele honderden tot enkele duizenden andere naamdragers deelt. Het tweede type kaarten is uit linguïstisch oogpunt interessant, aangezien het toelaat overeenkomsten en verschillen tussen groepen familienamen en de ruimtelijke verdeling ervan vast te stellen.

Gemeenschappelijk aan de dialecten en de familienamen in het Nederlandse taalgebied is hun regionale gevarieerdheid. Maar welke zijn nu de concrete raakpunten tussen dialecten en familienamen? Overeenkomsten zijn er niet in de spelling, aangezien dialecten per definitie mondelinge vormen van taal zijn, terwijl familienamen in eerste instantie als schriftelijk gefixeerde taalvormen door het leven gaan. Op morfologisch gebied, wat de woordvorming betreft, is er in bepaalde opzichten een verband tussen dialecten en familienamen⁴. Maar regiospecifieke suffixen als b.v. *-stra*, *-sema*, *-inga*, waarmee

tal van familienamen zijn gevormd, hebben geen directe tegenhanger in de dialecten. Wel is het vaak zo dat scherpe naamkundige morfeemgrenzen samenvallen met belangrijke dialectgrenzen, maar deze ruimtelijke samenval impliceert daarom geen inhoudelijke samenval. In de categorie van de beroepsnamen b.v. valt de grens tussen het familienaamtype met inleidend lidwoord (b.v. *De Decker*, *De Backer*) en het type met genitiefuitgang *-s* (b.v. *Deckers*, *Beckers*) in het zuiden samen met de loop van de rivieren de Schelde en Dender (zie MARYNISSEN 1995: 148-150). Dat geldt ook voor de patroniemen op *-brecht/-brecht(s)*, b.v. *Robbrecht/Robbrechts* (zie MARYNISSEN 1997: 34-35). Ook in de dialectologie fungeert de Schelde vaak als scheidingslijn. De rivier de Schelde markeerde de grens tussen het oude graafschap Vlaanderen en het oude hertogdom Brabant en vormde als dusdanig een hinderpaal voor contact. Contact leidt tot overeenkomsten in de taal; gebrek aan contact leidt tot verschillen. De Schelde-Dender-grens markeert de zeer oude tegenstelling die het Nederlandse taalgebied in een westelijk (“Ingweoons” of “Kust-Westgermaans”) en een oostelijk (“Frankisch” of “Continental-Westgermaans”) gebied opdeelt.

Op twee gebieden lopen er wel rechtstreekse verbindingslijnen van de dialecten naar de familienamen: ten eerste wat de keuze van de woorden die in familienamen voortleven betreft (het zgn. lexicon) en ten tweede wat de keuze van de klanken in die woorden betreft (de zgn. fonologie). In de bijdragen van de medewerkers aan deze bundel worden per provincie zo mogelijk een aantal regiospecifieke lexicale en fonologische parallellen tussen het dialect en de lokale familienamen besproken. In wat volgt zal ik voor het hele taalgebied enkele gevallen van invloed van het regionale Nederlands op de familienamen illustreren.

2. De lexicale invloed van het dialect op de familienamen

De meeste familienamen bevatten een grondwoord dat oorspronkelijk een soortnaam was.⁵ In veel gevallen is de soortnaam die aan de basis ligt van de eigennaam nog doorzichtig, aangezien het om een woord gaat dat in het Nederlands van nu nog bekend en gebruikelijk is, b.v. in de familienaam *Smit* is de soortnaam *smid*

meteen herkenbaar; de familienaam *De Lange* is homoniem met het gesubstantiveerde adjectief *de lange*. In andere gevallen moet men een historisch woordenboek raadplegen om te achterhalen op welke soortnaam een familienaam teruggaat. Wie weet bijvoorbeeld dat de familienaam *De Boosere* een bijnaam is voor een kegelaar? In het Middelnederlands bestond er een werkwoord *bosen*, *boossen*, met de betekenis 'kegelen'. Dat werkwoord is later in onbruik geraakt, maar het leeft wel voort in familienamen.

Familienamen geven in de regel een ouder stadium van de woordenschat van het Nederlands weer. Het zijn in wezen immers versteende taalvormen: sinds hun fixering in de Franse tijd (in België in 1795, in Nederland in 1811) konden ze, bijzondere gevallen niet te na gesproken, niet meer veranderen. De soortnamen die familienamen bevatten, werden in ieder geval gebruikt op het ogenblik dat de familienamen ontstonden, maar kunnen uit de hedendaagse Nederlandse (dialect)woordenschat verdwenen zijn.

Smid en *lang* zijn woorden die in het hele taalgebied bekend zijn. Voor andere begrippen zijn echter per regio verschillende woorden in omloop geweest. In de taalkunde noemt men dat verschijnsel "heteronymie". Ook nu zijn er lexicale verschillen in het Nederlandse taalgebied, b.v. *zoenen* (in Nederland) en *kussen* (in Vlaanderen). Een paar eeuwen geleden, toen het Nederlands nog niet gestandaardiseerd was, was de regionale variatie in de woordenschat groter dan nu. De lexicale variatie die we nu nog in de familienamen aantreffen, is de variatie die ten tijde van hun ontstaan in het toenmalige Nederlands aanwezig was. Maar dat de ruimtelijke verdeling van de lexicale varianten niet exact dezelfde gebleven hoeft te zijn, is al herhaaldelijk gebleken.⁶ Een voorbeeld dat ik vroeger heb uitgewerkt, is de heteronymie bij de beroepsnaam voor de *slager*. De woordvormen die in de familienamen bewaard zijn, zijn *slager* (familienaam *Slegers*) en *slachter* (familienamen *Slachter*, *Slechter*), *beenhouwer* (familienaam *De Beenhouwer*) en *beenhakker* (familienaam *Beenhakker*), *vleeshouwer* (familienaam *De Vleeschouwer*) (MARYNISSEN 1994: 296-298). Hoewel *slager* het Standaardnederlandse woord voor 'persoon die dieren slacht en vlees verkoopt' is geworden, blijkt uit de verspreiding van de familienaam *Slegers* dat dit woord eertijds enkel werd gebruikt in het zuidoosten van Nederland en het oosten van België. De *beenhouwer* daarentegen, het woord dat nu in een groot deel van de Vlaamse

dialecten populair is als benaming voor de winkelier die vlees verkoopt, verschijnt dan weer nauwelijks in familienamen.

Ook het Standaardnederlandse woord *kleermaker* is in familienamen bijzonder slecht vertegenwoordigd. De namen *Dekleermaeker*/*Kleermaeckers* komen slechts voor in een klein gebiedje in Centraal-Brabant en enkele malen in beide Limburgen en Noord-Holland. De volgende heteroniemen voor het begrip 'kleermaker' die in de regionale vaktalen zijn overgeleverd, zijn in de familienamen bewaard: *naaier*, *sutter*, *schepper*, *snijder* en *schreuder*: familienamen *Denayer*, *De Sutter*, *De Schepper*, *Snijders*, *Schreurs* (kaart en commentaar in MARYNISSEN 1994: 293-296). De verspreidingsgebieden van appellativa en eigennamen stemmen slechts gedeeltelijk overeen⁷.

Hoewel deze twee voorbeelden laten vermoeden dat de familienamen een rijke bron vormen voor de studie van de (historische) dialectwoordenschat van het Nederlands, kunnen met dit materiaal toch relatief weinig woordkaarten waarop het hele taalgebied gevuld is, getekend worden. Dat is aan verschillende factoren toe te schrijven:

ten eerste moest een woordvorm een redelijke verspreiding hebben om tot familienaam te kunnen worden. De diernaam *kikker* b.v. is in familienamen in slechts twee varianten overgeleverd: nl. *kikker* (familienamen *Kikkert*/*Kikkers*) en *puut* (familienamen *De Puut*/*Puits* en varianten). In de Nederlandse dialecten is men nochtans inventief omgesprongen met dit beestje: het heeft o.m. de benamingen *vors*, *kwakvors*, *kwak* en *kwakker* gekregen, maar geen van deze slechts lokaal verspreide dialectwoorden heeft het tot een familienaam geschopt.⁸

Ten tweede mocht een woord niet te zeer als een dialectwoord worden ervaren, wilde het een kans maken om een tweede, bestendiger leven te kunnen gaan leiden in een familienaam. De meerderheid van de Nederlandse familienamen bevat een grondwoord dat nog doorzichtig is voor de moderne taalgebruiker, zelfs al is het niet meer in gebruik. In de categorie van de beroepsnamen bijvoorbeeld, die een afspiegeling zijn van de activiteiten van onze voorouders, worden tal van beroepen die sinds de industrialisatie van de maatschappij niet meer uitgeoefend werden, lexicaal in stand gehouden, b.v. *Huydevetters*, *Kuiper*, *De Baerdemaecker*, *Korver*, *De Pelsmaecker* enz. Het gaat hier om semantisch transparante

samenstellingen of afleidingen. Indien het basiswoord echter niet meer begrepen werd, kreeg de factor volksetymologie vrij spel: een voorbeeld uit Debrabandere (1993: 1129-1130) van de bijnaam *pau d'argent* 'weinig geld' maakte men de familienaam *Potargent*, letterlijk 'pot geld'.

Hoewel de ontstaansgeschiedenis van de familienamen in theorie hiervoor de ideale randvoorwaarde vormt, nl. het feit dat de namen gevormd zijn in een tijd waarin de dialecten in veel mindere mate dan nu werden beïnvloed door een algemene taal, was het toch niet voor alle regio's mogelijk om een voorbeeld van lexicale invloed van het dialect op de familienamen te vinden. Een al te beperkte verspreiding van dialectwoorden, gecombineerd met een te grote linguïstische afstand tussen de mondelinge dialectvorm en de vorm uit de algemene woordenschat die schriftelijk in een familienaam zijn neerslag moest vinden, stonden hier vaak in de weg.

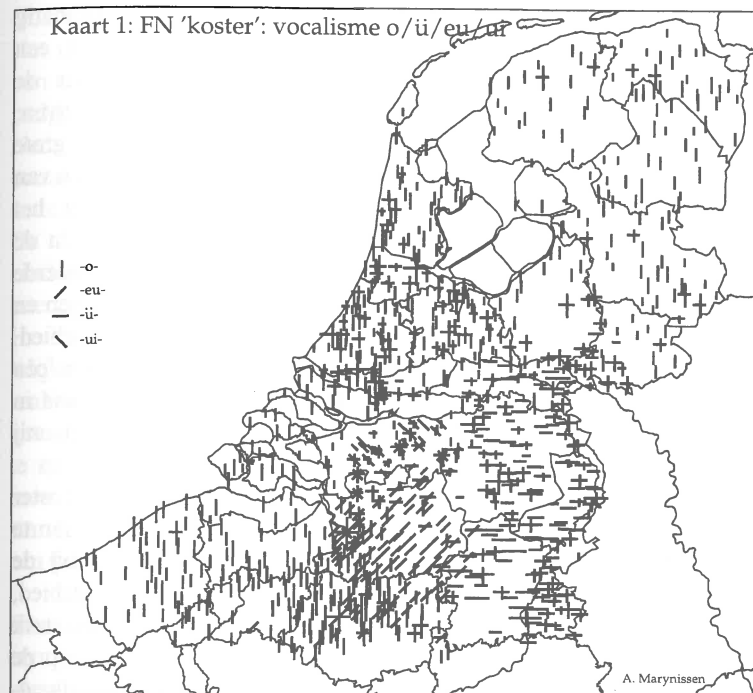
3. Fonologische overeenkomsten en verschillen tussen dialecten en familienamen

Zoals het geval was bij de lexicale variatie, is ook de regionale klankvariatie die we nu nog in familienamen aantreffen, mogelijk ouder dan de klanktegenstellingen in de huidige dialecten. Na de fixering van de familienamen onder het Franse bewind, ruim 200 jaar geleden, trad er in de familienamen verstening op. De dialecten daarentegen, mondelinge vormen van taal, hebben zich al die tijd vrij kunnen ontwikkelen. De vraag is nu in welke mate de familienamen en de (dialectale) soortnamen waarop deze gebaseerd zijn, in dit opzicht met elkaar overeenstemmen.

Een voorbeeld: het woord 'bakker' kon in de dialecten worden uitgesproken als *bakker* of als *bekker*. In de regio's waar men *bakker* zei, werd in aansluiting hierbij de familienaam *Bakker* en varianten gevormd; in de gebieden waar de naam van het beroep in het dialect als *bekker* werd uitgesproken, ontstonden de familienamen *Beckers*, *De Becker* en varianten. De klinkervariatie *-a/-e-* komt dus zowel in de familienamen als in de dialecten voor. Toch stemt de klankgrens tussen *-a-* en *-e-* in de dialecten niet precies overeen met de grens van deze klinkervariatie bij de overeenkomstige familienamen, zoals

Goossens (1978: 221) vaststelde: op de familienamenkaart is het *Bekker*-gebied omvangrijker dan op de dialectenkaart. In de Nederlandse dialecten heeft de *-a*-vocaal de twee laatste eeuwen terrein gewonnen.

De kaarten uit deel I, deel II en deel III van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, vormen de ideale basis om het vocalisme van dialecten en familienamen met elkaar te vergelijken. In het kader van deze bijdrage kunnen we slechts een paar voorbeelden uitwerken.

KAART 1: De familienaam *Koster*: vocalisme o/ü/eu/ui.

Op kaart 1 heb ik alle familienaamvormen van de soortnaam 'koster' geselecteerd en op basis van hun vocalisme in vier groepen ingedeeld: *-o*-vormen, *-ü*-vormen, *-eu*-vormen en *-ui*-vormen. De belangrijkste fonologische variatie bij 'koster' is de tegenstelling tussen velaar en palataal vocalisme. Een klankwet die "secundaire

umlaut” heet, maakte van de Oudnederlandse korte velare vocaal *u* een palatale vocaal *ü*, die gerekt kon worden tot *eu* en gediftongeerde tot *ui*.

Wat de familienamen betreft, valt het Nederlandse taalgebied uiteen in twee erg homogene *-o*-gebieden, nl. het zuidwesten en het noordoosten (familienamen *De Coster*, *Koster*), en in een zuidoostelijk umlautgebied (familienamen *Kuster*, *Ceusters*, *Cuysters*) dat in het zuiden de provincies Antwerpen en Brabant van Oost- en West-Vlaanderen afgrenst en zich in Nederland uitstrekt tot aan de grote rivieren. In het noordwesten van Nederland, de zgn. “Randstad Holland” domineren de *o*-spelling, maar komen ook regelmatig vormen voor die wijzen op palataal vocalisme, zodat er een menggebied ontstaat. De *ü*-vormen, minder frequent dan de varianten met *o*, zijn hier vermoedelijk aan migratie toe te schrijven; het feit dat ze vooral in Zuid-Holland, in de buurt van de grote steden voorkomen, ondersteunt deze stelling. Rekkingsproducten van de gepalataliseerde vocaal domineren in het westen van het umlautgebied: de gerekte palatale vocaal *eu* staat het sterkst in de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen; zijn gediftongeerde variant *ui* in het westen van Noord-Brabant. De beide Limburgen en het oosten van Noord-Brabant en Gelderland vormen een *ü*-gebied. De *o*-vormen in dit gebied kunnen oude grafieën zijn voor een palatale *ü* (cfr. VAN LOEY 1980: § 35a). Hun hogere concentratie in de mijnstreek in het zuiden van Nederlands Limburg doet mij vermoeden dat de factor migratie hier intervenueert.

Wanneer we deze kaart nu vergelijken met kaart nr. 119: *koster* (320) uit de FAND, deel I, is het opvallendste verschil waar te nemen in het noordoosten: hoewel, zoals het commentaar bij de kaart het terecht stelt, vooral in Nederland het oostelijke gebied, waar men klankwetmatig palataal vocalisme mag verwachten, sterk door de standaardtalige *o* geïnfiltreerd is, is het noordoosten op de dialectkaart nog duidelijk herkenbaar als een oorspronkelijk *ü*-gebied. Dat staat in schril contrast met de familienamenkaart, die een zeer homogeen noordoostelijk *Koster*-gebied toont.

Betekent dat dat we de stelling dat de familienamen fonologisch een ouder stadium van het Nederlands weergeven dan de huidige dialecten dan moeten laten varen? Toch niet. Bij mijn onderzoek naar klinkercontrasten heb ik vaker vastgesteld dat in Vlaanderen de vocalen van de familienamen en van hun appellatieve tegenhangers

in de dialecten nog nauw bij elkaar aansluiten, maar in Nederland die overeenstemming vaak minder uitgesproken of zelfs afwezig is. Dit kan er op wijzen dat de klankvorm van de Nederlandse familienamen bij hun fixering in 1811 aangepast is aan de standaardtaal. In Nederland was de standaardisering van het Nederlands in het begin van de 19de eeuw verder gevorderd dan in Vlaanderen. Kennelijk zijn in Nederland, in het bijzonder in het noorden ervan, samen met de archaïsche spelwijzen van de familienamen⁹, een aantal dialectische klankeigenaardigheden uit de officiële familienaamvormen weggewerkt.

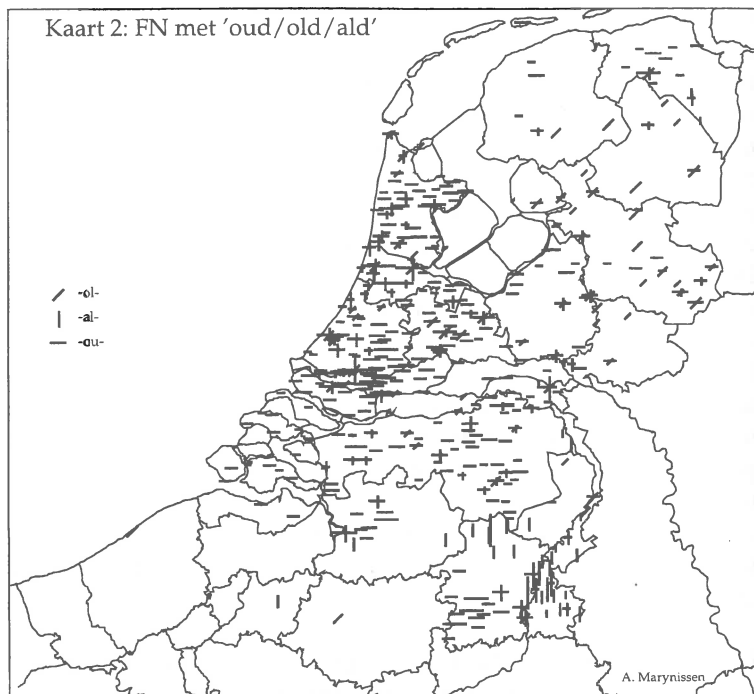
Ook de ouderdom van de familienamen speelt bovendien een rol¹⁰. Het is bekend dat de noordoostelijke provincies met het aannemen van erfelijke familienamen later waren dan de overige delen van het taalgebied (cfr. EBELING 1993: 77 vv.). Dat kan verklaren waarom in Nederlands Limburg en Noord-Brabant de *Kusters*-vormen zich, ondanks de standaardiseringstendens, toch hebben kunnen doorzetten: ze waren al langer in de schrijftaal bekend.

De eventuele discrepantie tussen dialect en familienaam vloeit uiteindelijk ook voort uit het mondelinge karakter van de dialecten enerzijds en het schriftelijke karakter van familienamen anderzijds. Heel wat regio-auteurs maken in hun bijdrage melding van gewestelijke uitspraken van familienamen. Alleen hebben die dialectale realisaties de officiële bevolkingsregisters niet gehaald, in een aantal gevallen wel bij gebrek aan voldoende tekens om de dialectklanken te spellen en conventies daarover¹¹, in andere gevallen wel omdat men (het gezinshoofd of de lokale ambtenaar van de burgerlijke stand) de streektaalige uitspraak niet deftig genoeg vond staan voor een familienaam.

Een tweede voorbeeld dat ik wil bespreken, is de realisatie van het etymon *oud* in de dialecten en in de familienamen. Het is een bekend verschijnsel dat de Oudnederlandse korte vocalen *o* en *a*, gevolgd door een *l* + *d/t*, in het Middelnederlands vocaliseerden tot de diftong *ou*: *holt* > *hout*, *gold* > *goud*, *alt* > *oud*, *zalt* > *zout*, *kalt* > *koud*. De *ou*-vorm haalde het ook in het Standaardnederlands en in de meeste dialecten, zij het dat die diftong in de moderne dialecten op erg verschillende manieren wordt uitgesproken (zie FAND, deel I, commentaar bij kaart nr. 25: *zout* (961) en kaart nr. 26: *oud* (878)). Een deel van het taalgebied onttrok zich echter aan deze

klankevolutie: in het noordoosten, in een lijn van de provincie Groningen tot Venlo in Limburg, werd de *l* behouden. Bij deze ontwikkeling vielen in Groningen, Drente en Overijssel *olt/d* en *alt/d* samen in *olt/d*; b.v. *goud* en *oud*, maar in het zuidoosten, van de Achterhoek tot Venlo, bleef er een oppositie bestaan tussen *olt/d* en *alt/d*, b.v. *goud* tegenover *alt*.

De vraag is nu of de dialectale variatie *ald/old/oud* op vergelijkbare wijze wordt weerspiegeld in de familienamen.

KAART 2: Familienamen met oud/old/ald

Op kaart 2 zijn de familienamen die het simplex *oud* bevatten gekarteerd. Het gaat om de namen *Salden*, *Alders*, *Sauwens*, *Oudermans*, *Souwens*, *Sauwen*, *Haldermans*, *Olders* en *Den Ouden* in België (in dalende volgorde van frequentie) en de namen *Den Ouden*, *Oud*, *Ouwens*, *Alders*, *Salden*, *Den Oudsten*, *De Oude*, *Oudman*, *De Olde*, *Oudt*, *Olde*, *Oldersma*, *Den Oude*, *Oudemans*,

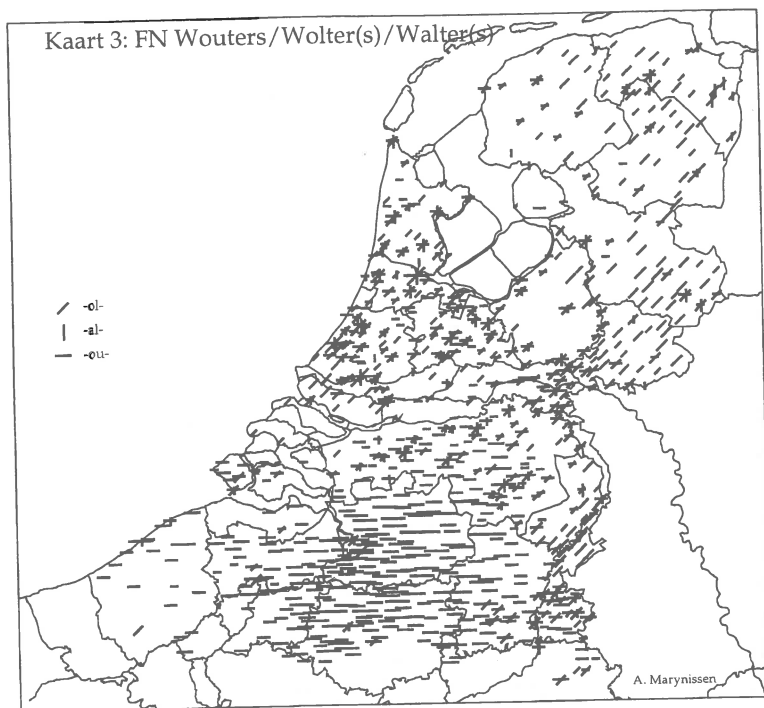
Oude, *Olden*, *Olders*, *Oudes*, *Souwen*, *Oudemans*, *Den Olden*, *Oltmans*, *Den Ouden*, *De Ouden*, *Altman*, *Oudmans*, *Salders*, *Oldemans*, *Den Older*, *Olderman*, *Oltman* en *Oudsten* in Nederland (eveneens weergegeven naar dalende frequentie). Er zijn twee opvallende verschillen met de dialectkaart, die bovendien schijnbaar met elkaar in tegenspraak zijn.

Ten eerste strekt het *ald*-gebied zich bij de familienamen heel wat zuidelijker uit dan in de dialecten. Langs de Maaskant tot in het zuiden van Nederlands Limburg is de naam *Salden*, waar het de facto om gaat, goed verspreid. Dat laat vermoeden dat het *ald*-gebied in de dialecten zich eertijds verder naar het zuiden uitstreckte dan nu. Ten tweede zijn er in de noordoostelijke provincies weliswaar familienaamvormen met *old* bewaard, maar liggen deze her en der verspreid tussen de courantere *oud*-vormen. De dialecten gedragen zich dus conservatiever dan de familienamen.

Hoe is deze tegenstelling, dat de familienamen gevormd met *oud* in het noordoosten van Nederland fonologisch een jongere, maar in het zuidoosten van hetzelfde land kennelijk een oudere toestand weergeven, te verantwoorden?

In het noordoosten van Nederland is er bij de fixering van de familienamen een aanpassing aan de algemene taal doorgevoerd: het dialectische *old* werd *oud* in familienamen: *De Olde* werd *De Oude*. Deze evolutie kan erop wijzen dat bij de - in verhouding tot andere regio's late - officiële aanneming van deze namen het verband met het appellatief *oud* nog werd aangevoeld¹².

De zuidoostelijke familienaam *Salden*, was, als een gereduceerde genitief van *des alden*, waarschijnlijk minder doorzichtig dan een naam als *De Oude*. Bovendien moet de hogere ouderdom van de Limburgse familienamen het standaardiseringsproces hebben tegengewerkt, zodat *Salden* zich tenslotte als versteende familienaamvorm van het dialect kon distantiëren. Het voortleven van middeleeuwse spellingen is ook zichtbaar in Limburgse plaatsnamen als *Alden Biesen*, *Alt-Hoeselt*, *Aldeneik*, *Bocholt*¹³.

KAART 3: Familienamen Wouters/Wolter(s)/Walter(s)

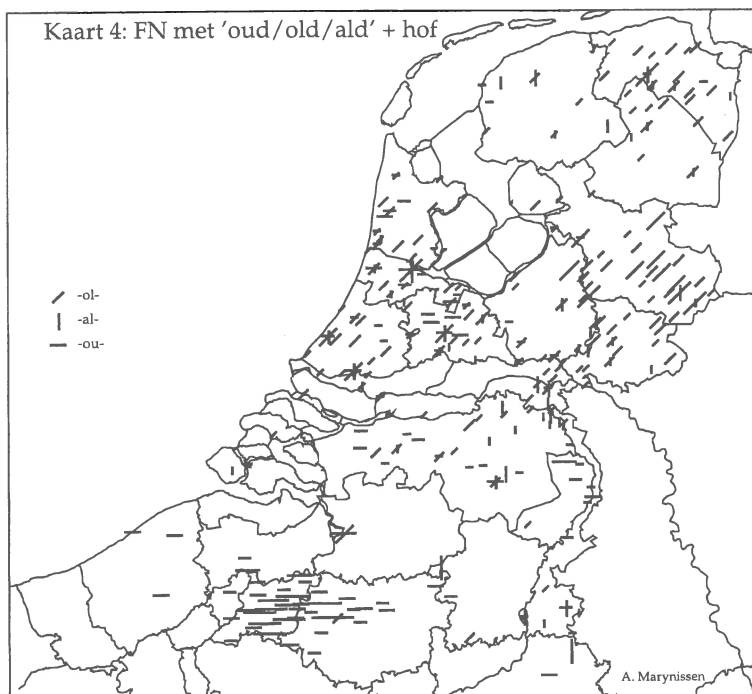
Een kaart waarop de overeenstemming tussen het vocalisme van de familienamen en dat van de dialecten groter is, is kaart 3, waarop de patroniemen *Wolter(s)/Wouters/Walter(s)*¹⁴ gekarteerd zijn. In de familienamen tekenen zich twee vrij homogene gebieden af: een noordoostelijk gebied met *-ol-*vocalisme (familienaam *Wolters* en varianten) contrasteert met een zuidelijk gebied met gediftongeerde vocaal: familienaam *Wouters* en varianten. Tussen deze twee gebieden ligt een groot menggebied, waarin beide vormen door elkaar lopen: vooral in de Randstad Holland en in het rivierengebied, maar ook in grote delen van Noord-Brabant en Nederlands Limburg is geen dominantie van één van beide types te onderkennen¹⁵. Moeilijk te beoordelen zijn de familienamen *Walter* en *Walters*. Wat *Walter* betreft, wijzen het ontbreken van een genitief-*s* én zijn verspreiding in de Randstad Holland in de richting van immigratie.

De naam *Walters* heeft door zijn genitiefuitgang *-s* een Nederlands/Nederrijns uitzicht. Zijn disparate verspreiding in het oosten van Noord-Brabant en het zuiden van Nederlands Limburg kan wijzen op een restant van het zuidoostelijke *ald-*dialectgebied; zijn verspreiding in het oosten van Groningen daarentegen kan daar, uitgaande van de situatie in de dialecten, niet autochtoon zijn.

Hoewel er kanttekeningen bij moeten worden gemaakt, is er een duidelijke correlatie tussen het vocalisme van de familienamen *Wolters/Wouters* en dat van de dialectwoorden met *old/oud*.

Dat geldt ook voor de vele samengestelde familienamen die zelf teruggaan op een plaatsnaam, b.v. *Oudebeek*, *Oldenhove*, *Oudshoorn*, *Oudejans*, *Oudendijk*, *Oldenkamp*, *Oudendorp*, *Oldenziel*, *Oldenburg* enz. Deze familienamen zijn secundair ten opzichte van de plaatsnamen, hetgeen de verwachting schept dat deze categorie namen zich in vocalisch opzicht conservatiever zal gedragen dan andere categorieën familienamen. Het is immers weinig waarschijnlijk dat de cluster *old/alt* in een al in het taalgebruik verankerde plaatsnaam nog vatbaar zal zijn voor diftongering, wanneer hij in een familienaam overgenomen wordt. In dat geval zou men moeten aannemen dat de plaatsnaam op het moment van de familienaamvorming nog een appellatiefisch karakter had, hetgeen wel mogelijk is bij microtoponiemen als *oud huis* en *oud hof* die tot familienaam worden, maar uitgesloten is voor bekende nederzittingsnamen als *Oldenburg* (familienamen *Oldenburg* en *Oldenburger*), *Oudenaarde* (familienaam *Audenaerde*) en *Oldenzaal* (familienaam *Oldenziel*).

Men kan de *ald/old/oud*-variatie uiteraard onderzoeken in de plaatsnamen zelf. Ook plaatsnamen zijn versteende taalvormen, waarin regionale relictten bewaard zijn¹⁶. Toch vonden we het, om de al genoemde reden, interessant om via de insteek van de familienamen het vocalisme van plaatsnamen te bekijken, b.v. kaart 4: met *oud + hof* samengestelde familienamen. Men kan veronderstellen dat een deel van deze namen rechtstreeks teruggaat op een al vastgelegde nederzittingsnaam uit de omgeving, b.v. familienaam *Aldenhoven* naar de plaatsnamen *Aldenhoven* bij Aken en in Guigoven, plaatsnaam *Aldenhof* in Nijmegen (DEBRABANDERE 1993: 62), maar een ander deel ervan zal ook werkelijk naar een *oud hof* 'oude boerderij' verwezen hebben, zonder dat er een nederzittingsnaam uit ontstaan is of bewaard is.

KAART 4: *Familienamen met oud/old/ald + hof.*

Vergeleken met de *Wolters/Wouters*-kaart zijn er lacunes op de kaart - niet overal stelde men prijs op een 'oud hof' als familienaam - maar een minder gevulde kaart heeft het voordeel dat scherpere gebiedsgrenzen af te bakenen zijn. De noordoostelijke provincies profileren zich als een aaneengesloten gebied met behoud van de *old*-sequentie: de *old*-vormen reiken tot aan het rivierengebied. Ten zuiden daarvan, in een smalle oostelijke randstrook, is een kleiner *ald*-gebied herkenbaar. De vanouds westelijke *oud*-vormen komen in Vlaanderen sterk tot hun recht, maar wisselen in de Hollandse provincies en Utrecht af met *old*-attestaties. Dat de Randstad Holland overigens slechts schijnbaar een *old*-gebied is, blijkt uit een vergelijking met de kaart met de familienamen samengesteld met

oud + huis: op deze kaart contrasteert het noordwestelijke *oud*-gebied duidelijk met het noordoostelijke *old*-gebied.

4. Besluit

Ik heb in deze bijdrage enkele voorbeelden van lexicale en fonologische overeenkomsten tussen dialecten en familienamen uitgewerkt. De lexicale variatie in de familienamen geeft in de regel de heteronymie in de oudere dialectwoordenschat van het Nederlands weer. Ook op fonologisch gebied is er overeenstemming tussen klankverschijnselen in de dialecten en de familienamen, maar is het plaatje erg verscheiden. Soms geven de familienamen, zoals verwacht, een ouder stadium van het Nederlandse klanksysteem weer, maar, onder invloed van een aantal interveniërende factoren, is dat soms ook niet (meer) zo. Hier moet geval per geval een vergelijking gemaakt worden.

Noten

1. Bij een populair Limburgs politicus is dit kenmerk regelmatig te horen; hij wordt er wel eens om gepersifleerd.
2. De verspreiding van de *band lek*-constructie is onderzocht door C. Van Bree, Hebben-constructies en datiefconstructies in het Nederlandse taalgebied: een taalgeografisch onderzoek. Diss. Leiden 1981.
3. Dit programma is in 1990 ontwikkeld door Paul Bijmens en nadien herhaaldelijk door hem aangepast. Zelf heb ik sindsdien met behulp van dit programma een aantal naamgeografische publicaties geschreven, waarin de spelling-, klank-, vorm- en lexicale variatie in de Nederlandse familienamen in zijn ruimtelijke verdeling onderzocht wordt. Het is mijn bedoeling een totaalbeeld van de geografische verspreiding van de types Nederlandse familienamen te geven in een "Atlas van de familienamen in het Nederlandse taalgebied".
4. Een voorbeeld: het gebruik van de accusatiefvorm als lidwoord in b.v. de familienamen *Den Ouden*, *Den Tand*, *Den Dikken* e.d. loopt parallel met een ontwikkeling in de dialecten. Zie hierover MARYNISSEN 1995, 156-159 en 168.
5. Bij de patroniemen, de familienamen die gevormd zijn met de voornaam van de vader, is het uitgangspunt zelf een eigennaam, die evenwel meestal ook weer geëtymologiseerd kan worden tot een soortnaam.
6. B.v. in de studie van Goossens 1978 over de benamingen voor de wagenmaker, zie ook de bijdrage van P. Vos in deze bundel.
7. Dat is na te gaan voor de lexicale elementen *snijder* en *schreuder*, waarvan de verspreiding is behandeld in het deel "Niet-agrarische vaktalen" van de Regionale Woordenboeken, nl. aflevering 7 (1993) van het Woordenboek van de Limburgse Dialecten en aflevering 4 (1988) van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten.
8. Men zou een uitzondering kunnen maken voor de familienaam *Quax*, die enkele malen voorkomt in het Maasland, zie de bijdrage van R. Belemans in deze bundel. Het naamgevingsmotief is hier echter vermoedelijk niet de kikker zelf, maar wel het kwakende geluid dat dit diertje maakt. In de Nederlandse Randstad is de gelijksoortige familienaam *Kwak* redelijk goed verspreid; Noord-Brabant heeft enkele vormen *Kwaks*, maar geen van beide verspreidingsgebieden vallen samen met het *kwak*-gebied in de dialecten (zie MARYNISSEN 1999: 13-15).
9. Zie over het verschil tussen de archaïsche spellingen van de Belgische familienamen en de modernere ogende schrijfwijzen van de Nederlandse familienamen MARYNISSEN 1995: 143-147.
10. De Vlaamse familienamen zijn ouder dan de Nederlandse. In Vlaanderen zijn al in de vroege middeleeuwen erfelijke namen opgetekend.

Brabant en Limburg voerden wat later namen in die van vader op zoon/dochter werden overgedragen. In Nederland ontstonden de eerste erfelijke toenames in de regio Amsterdam, later gevolgd door de noordoostelijke provincies.

11. Dit probleem duikt ook op wanneer men dialectuitingen zoals b.v. gedichten en liederen in de streektaal wil opschrijven. Men moet dan een aparte dialectspelling ontwerpen.

12. Op de verhouding tussen appellatief en familienaam (cfr. Stroop 1993) wil ik in een latere bijdrage dieper ingaan.

13. Zie de bijdrage van R. Belemans in deze bundel. De Limburgse plaatsnaam *Aldeneik* heet in het dialect *Ouweneik*, een mooie illustratie van de verschillende bestendigheid van eigennamen en dialecten.

14. De familienaam *Walther*, naar de spelling een Hoogduitse vorm, en de gelatiniseerde varianten *Walterus/Walthery* zijn niet mee opgenomen. De volgende varianten zijn opgenomen (in dalende volgorde van frequentie): voor België: *Wouters*, *Wauters*, *Wolters*, *Dewouters*, *Wolter*, *Walter*, *Woutters*, *Walters*; voor Nederland: *Wolters*, *Wouters*, *Walter*, *Walters*, *Wolterink*, *Wouterse*, *Woltjer*, *Wolter*, *Woutersen*, *Woltering*, *Wolterman*, *Wolthers*, *Wauters*, *Wolterinck*, *Wouter*, *Wouterson*, *Woutering*, *Woltring*, *Woltering* en *Wolterse*.

15. Kaarten met uitgestrekte menggebieden duiken wel vaker op indien de varianten van een zeer frequente familienaam gekarteerd worden. Het voordeel van de keuze van een zeer frequente familienaam is dat er voor het hele taalgebied attestaties zijn; het nadeel is dat het beeld in regio's die een grote immigratie hebben gekend, daardoor ook vertekend wordt.

16. Cfr. b.v. de bijdrage van R. Belemans in deze bundel.

Bibliografie

- Debrabandere, F., *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. 2 delen. Brussel 1993.
- Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. REGIO-PRojekt Groningen. Centraal Bureau voor Genealogie. 's-Gravenhage 1993.
- Goossens, J., 'Naar een Nederlandse familienaaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), 213-233.
- Goossens J., J. Taeldeman en G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I: De Westgermaanse korte vocalen in gesloten lettergreep. Deel II: De Westgermaanse korte vocalen in open lettergreep. Deel III: De Westgermaanse lange vocalen en diftongen*. Gent 1998, 2000.
- Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), 243-301.
- Marynissen, A., 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), 139-171.
- Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, 25-38.
- Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.), *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998)*. Groesbeek 1999, blz. 11-35.
- Stroop, J., 'Namen, appellatieven en fonologie'. In: *Taal & Tongval* 45 (1993), blz. 13-49.
- Van Loey, A., *Middel nederlandse Spraakkunst. II. Klankleer*. Groningen 1980⁹.

WEGWIJZER NEDERLANDSE NAAMKUNDE

Deze bijdrage is een herwerkte, geactualiseerde versie van het hoofdstuk "Naamkunde" dat is opgenomen in W. Smedts & P.C. Paardekooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven 1999, blz. 225-239.

TIJDSCHRIFTEN

Naamkunde. Tijdschrift voor naamkunde in het Nederlandse taalgebied.

Dit tijdschrift, het enige in het Nederlandse taalgebied dat uitsluitend aan de studie van de Nederlandse eigennamen gewijd is, is de voortzetting van de *Mededelingen uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven* (1925-1946), van de *Mededelingen uitgegeven door de Vereniging voor Naamkunde te Leuven* (1947-1949) en van de *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* (1950-1968). Subsidiënten zijn het *Instituut voor Naamkunde en Dialectologie* van de K.U. Leuven en het *Meertens Instituut te Amsterdam*.

-H. Buitenhuis, *Register op de "Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam" over de jaargangen I-XLIV (1925-1968)*. Leuven/Amsterdam 1979.

-P. Kempeneers, m.m.v. E. Ceustermans, M.-C. Coenegrachts en K. Heylen, *Register op het tijdschrift Naamkunde, jaargangen 1-25 (1969-1993)*. Leuven 1996.

website: <http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/ling/ozts/naamk.htm>

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie/Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie, sinds 1927.

Tweetalig tijdschrift dat in hoofdzaak naamkundige en dialectologische bijdragen uit en over Vlaanderen en Wallonië bevat.

Driemaandelijks bladen voor taal en volksleven in het oosten van Nederland, sinds 1902.

Dit tijdschrift is het orgaan van het *Nedersaksisch Instituut* van de R.U. Groningen; het wordt uitgegeven door de *Stichting Sasland*. De naamkundige artikelen die hierin verschijnen, hebben in de regel betrekking op de Nedersaksische gebieden in Oost-Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland.

Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde 1961-1988.

Tot 1977 zijn hierin bijdragen over naamkunde te vinden, haast allemaal van P. Tummers.

Fryske plaknammen, van 1949 tot 1972.

16 delen inclusief registers. Uitgegeven door het *Toponymysk wurkferbân fan de Fryske Akademy*. Bevat in het Fries geschreven bijdragen over Friese plaatsnamen.

Nomina geographica neerlandica. Geschiedkundig onderzoek der Nederlandse aardrijkskundige namen, van 1884 tot 1954.

14 delen. Uitgegeven door het *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*. Bevat studies over Nederlandse (en Friese) (historische) plaatsnamen.

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences. Sinds 1950. Tot 1994 als internationaal informatief-bibliografisch opgevat tijdschrift. Vanaf 1995 bevat *Onoma* berichten over internationale naamkundige onderzoeksprojecten en artikelen.

REEKSEN

(zie ook: Instituten en organisaties)

Onomastica Neerlandica, uitgegeven door het Leuvense Instituut voor Naamkunde, sinds 1928.

Deze reeks is ingedeeld in *Nomina geographica flandrica* (Studiën en Monografieën), *Toponymica*, *Anthroponymica*, *Bijlagen* en *Taalgrens en kolonisatie*. Ruim 160 titels tot nu toe,

met merendeels de Vlaamse plaats- en persoonsnamen als onderwerp.

Bijdragen en mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, later *Bijdragen en mededelingen van de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis* genoemd. Naamkundige studies over Nederland. Van 1949 tot 1979 verschenen 30 delen.

Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Sinds 1980, 28 delen tot nu.

Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut, sinds 1988, 9 delen verschenen.

Fryske nammen, uitgegeven door de *Fryske Akademy*. Sinds 1978, 10 delen verschenen.

Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde. Sinds 1975, 100 nummers verschenen. Vanaf 1999 zijn de *Mededelingen* vervangen door een *Jaarboek*.

Werken van de Vlaamse afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (20 nummers)/*Mémoires de la section wallonne de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie* (20 nummers).

BIBLIOGRAFIEËN

De meest volledige bibliografie van de Nederlandse naamkunde, grotendeels voorzien van samenvattingen en kritische notities, is te vinden in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* (1927-1995).

Sinds 1996 is men aangewezen op de rubriek "naamkunde" in de *Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Letterkunde* en de *Bibliographie linguistique*.

In het internationale informatief-bibliografische tijdschrift *Onoma* is van 1950 tot 1991 een onomastische bibliografie van Nederland en Vlaanderen verschenen.

Een uiterst nuttig werkinstrument voor Friesland is W.T. Beetstra: *Toponimen en toponimyske eleminten yn Fryslân. In analytyske bibliografie ca. 1835-1980*. Ljouwert 1987.

Een recente, omvangrijke bibliografie over een deel van het Nederlandse taalgebied is de *Bibliografie Limburgse Naamkunde* van R. Belemans en P. Slechten, verschenen in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 69 (1997), 371-540. Deze bibliografie bevat ca. 2500 titels van naamkundige publicaties van de laatste 100 jaar over Belgisch Limburg.

Nieuw is de *Bibliografie van de Nederlands-Limburgse Naamkunde* van M. De Bruin, V. Mennen en A. Schrijnemakers. Maastricht, Hasselt 2000. Het boek bevat ca. 2100 titels van naamkundige publicaties van de laatste 150 jaar over Nederlands Limburg.

STANDAARDWERKEN

Een standaardwerk waarin de diverse aspecten van de Nederlandse naamkunde behandeld worden, is niet voorhanden. Wel is er recent een uitvoerig internationaal onomastisch handboek totstandgekomen, waarvan verschillende bijdragen geheel of gedeeltelijk over het Nederlands handelen of op Nederlandstalig materiaal gebaseerd zijn:

Eichler, E. et al. (red.), *Namenforschung. Name Studies. Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. An International Handbook of Onomastics. Manuel international d'onomastique*. (2 delen + register). Berlin/New York 1995-1996. Zie hierin:

Beele, W., *Van-namen als Auswanderungsmesser*, blz. 1164-1169.

Goossens, J., *Familiennamengeographie*, blz. 1141-1153.

Langendonck, W. Van, *Bynames*, blz. 1228-1232.

Loon, J. Van, *Familiennamengeographie und -morphologie*, blz. 1153-1163.

Rentenaar, R., *Namenforschung in den Niederlanden und in Flandern*, blz. 52-62.

Rentenaar, R., *Niederländische Namen*, blz. 778-781.

Bach, A., *Deutsche Namenkunde, I. Die deutschen Personennamen, 1-2*. Heidelberg 1952-1953 (Berlin 1943¹). *Grundriss der Germanischen Philologie*, 18); *II. Die deutschen Ortsnamen, 1-2*. Heidelberg 1953-1954; *III. Registerband* bearbeitet von D. Berger. Heidelberg 1956.

Hierin is Nederlands materiaal en onderzoek verwerkt.

INLEIDINGEN EN METHODEN

Een inleiding tot de Nederlandse naamkunde is nog niet geschreven. Wel bestaan er bijdragen met een inleidend karakter over methoden, deelaspecten en -disciplines van de naamkunde:

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. (REGIO-Project Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.

Hendriks, J.A., *Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van de geschiedenis van het landschap (met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok)*. (Studiereeks bouwen aan een levend landschap 22. Directie Bos- en Landschapsbouw). Utrecht 1991.

Lindemans, J., 'Op zoek naar methode bij de studie van de familienamen'. In: *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde* (1946), blz. 23-42. Afzonderlijk verschenen in *Onomastica Neerlandica*, Bijlage 22. Leuven 1947.

Marynissen, A., 'Naamkunde'. In W. Smedts & P.C. Paardekooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven 1999, blz. 225-239.

Molemans, J., 'Naamkunde'. In: W. De Geest, R. Dirven en Y. Putseys (red.): *Twintig facetten van de taalwetenschap*. (Reeks taal en communicatie, 5). Leuven 1981, blz. 234-244.

Molemans, J., *Gids bij het historisch toponiemenonderzoek*. (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincien. Miscellanea archivistica 43). Brussel 1988.

Roelandts, K. en P.J. Meertens, *Nederlandse familienamen in historisch perspectief* (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie 2). Amsterdam 1951. Mede verschenen in *Onomastica Neerlandica*, *Anthroponymica* 4. Leuven/Brussel 1951.

1. Toponymie

1.1. Macrotoponymie

- Berkel, G. van en K. Samplonius, *Het plaatsnamenboek. De herkomst en betekenis van Nederlandse plaatsnamen*. Houten 1989.
- Berkel, G. van en K. Samplonius, *Prisma Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*. Utrecht 1995.
- Blok, D.P., *Ortsnamen*. (Typologie des sources du moyen âge occidental. A-8, Dir. L. Genicot, Fasc. 54). Turnhout 1988.
- Buiks, C.J.M. en K.A.H.W. Leenders, *Nederzettingenamen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad*. (6 delen). Noord-Brabant 1993.
- Carnoy, A., *Origines des noms des communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux)*. (2 delen). Louvain 1948-1949.
- Durme, L. Van, *Galloromaniae neerlandicae submersae fragmenta*. (Deel 1: tekst, deel 2: kaarten) (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Reeks III, nr. 43). Gent 1996.
- Gysseling, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*. (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI. 1-2). Brussel/Tongeren 1960. Met indices van F. Rommel in deel 2.
- Künzel, R.E., D.P. Blok en J.M. Verhoeff, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 8). Amsterdam 1988. Tweede, gewijzigde druk Amsterdam 1989.
- Leenders, K.A.H.W., *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350). Een poging tot synthese*. Zutphen 1996.
- Rentenaar, R., *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de Nederlandse toponymie*. (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 5). Amsterdam 1984¹-1985².
- Vries, J. de, *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. (Aula-boeken 85). Utrecht/Antwerpen 1962.

1.2. Microtoponymie, toponymische bestanddelen

- Buiks, C., *Veldnamen in de Baronie van Breda*. (Publikatiereeks Archiefdienst Breda, Studies 3). Breda 1992.
- Devos, M., *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreidings- en betekenisgeschiedenis*. (Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling, 16). Tongeren 1991.
- Flou, K. de, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guînes en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. (18 delen) (Koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde). Gent resp. Brugge 1914-1938; delen 13-18 bezorgd door J. De Smet; met indices door F. Rommel (Steenbrugge 1953).
- Kouwenhoven A.O., *Straatnamen in Nederland. Een bibliografisch overzicht met inleiding en annotaties*. Zeist 1999.
- Lindemans J., *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt*. (Nomina geographica flandrica, Studiën V, 1, 2, 3). Brussel 1940-1954.
- Mansion, J., *De voornaamste bestanddelen der Vlaamse plaatsnamen*. (Nomina geographica flandrica, Studiën III). Brussel 1935.
- Moerman, H.J., *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht*. (Nomina geographica flandrica, Studiën VII). Brussel 1956.
- Molemans, J. en A. Thiry, *Naamkundig repertorium. Machinale bewerking van de onuitgegeven toponymische dokumentatie uit Nederlandstalig België (1925-1975)*. Leuven, Instituut voor Naamkunde 1978. Aangevuld tot 1985 (supplement).
- Otten, D., *Het plaatsnamenboek van de Veluwe. Herkomst en betekenis van de Veluwe plaatsnamen*. Arnhem 1992.
- Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland*. (Mededelingen der koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, afd. letterkunde n.r. 12, nr. 1). Amsterdam 1949¹-1950².
- Sipma, P., *II. Haedstikken út de Fryske toponymy* (Fryske Akademy nr. 276). Drachten 1966. - *III. Register* door G. Jellema (Fryske Akademy nr. 418).

1.3. Hydronymie

- Blok, D.P., 'Chronologischs zum alteuropäischen Flußnamensystem'. In: *Namn och bygd* 59 (1971), blz. 149-161.
- Gildemacher, K., *Waternamen in Friesland*. Ljouwert 1993.
- Kempeneers, P., *Hydronymie van het Dijle- en Netebekken*. Proefschrift K. U. Leuven 1982, 4 delen. Synthese met dezelfde titel in: *Naamkunde* 15 (1983), blz. 5-95.
- Schönfeld, M., *Nederlandse waternamen*. (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie 6). Amsterdam 1955. Mede verschenen in *Nomina geographica flandrica*, Studiën 6. Brussel 1955.

2. Antroponymie

2.1. Voornamen

- Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. (REGIO-Project Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.
- Gerritzen, D., *Voornamen. Onderzoek naar een aantal aspecten van naamgeving in Nederland*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1998.
- Lindemans, J., *Bijdragen tot de geschiedenis en de beteekenis van de Vlaamsche persoonsnamen, 1e reeks*. Turnhout 1944.
- Marynissen, C., *Hypokoristische suffixen in Oudnederlandse persoonsnamen inz. de -z- en -l-suffixen*. (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, reeks VI, nr. 115). Gent 1986.
- Roelandts, K., *Expressiviteit en taalverandering. Verzameling opstellen de auteur aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag*. (Nomina geographica flandrica, Studiën XIV). Leuven 1989.
- Schaar, J. van der, *Woordenboek van voornamen*. (Aula-boeken resp. Aula-pocket 176). Utrecht/Antwerpen 1964¹-1983¹³. Verschenen in de reeks Prisma Woordenboeken, Utrecht 1984¹-1993⁷. *Spectrum voornamenboek*. Samengesteld door dr. J. van der Schaar, bewerkt door drs. D. Gerritzen en dr. J.B. Berns. Utrecht 1992¹-1994⁴.

2.2. Familienamen

- Debrabandere, F., *Verklarend Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. (2 delen). Brussel 1993.
- Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. (REGIO-Project Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.
- Goossens, J., 'Naar een Nederlandse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 213-233.
- Goossens, J., 'Motiefgeografie van Nederlandse familienamen'. In: *Naamkunde* 27 (1995), blz. 1-31.
- Heeroma, K., *Familiennamengeographie im Osten der Niederlande*. In: *Beiträge zur Namenforschung NF* 3 (1968), blz. 1-18.
- Hekket, B.J., *Oost Nederlandse Familienamen (hun ontstaan en hun betekenis)*. Enschede 1975.
- Herbillon, J. et J. Germain, *Dictionnaire des noms de famille en Belgique romane et dans les régions limitrophes (Flandre, France du Nord, Luxembourg)*. (2 tomes). Bruxelles 1996. (avec la collaboration de F. Debrabandere en J.-M. Pierret).
- Loon, J. Van, *Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen*. In: *Naamkunde* 12 (1980), blz. 137-174.
- Loon, J. Van, *Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames*. Kortemark-Handzame 1981.
- Man, L. De, *Vondelingen en hun naamgeving*. (Anthroponymica 7). Leuven/Brussel 1956. Ook verschenen in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde* 30 (1954), blz. 54-78 en 32 (1956), blz. 15-47.
- Marynissen, A., 'Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen"'. In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 29-79.
- Marynissen, A., 'Limburgse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.
- Marynissen, A., 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), blz. 139-171.
- Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, 25-38.

Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.), *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998)*. Groesbeek 1999, blz. 11-35.

Meertens, P.J., *Zeeuwse familienamen*. Naarden 1947.

Meertens P.J., H. Buijtenhuis en E.N. Palmboom (red.), *Nederlands Repertorium van Familienamen*. (14 delen). Assen/Zutphen 1963-1988.

Passen, R. Van, 'Vondelingen in het Antwerpse in de 16e - 19e eeuw'. In: *Naamkunde* 2 (1970), 121-153.

Sipma, P., *Fryske nammekunde I. Foar- en skaeinammen* (Fryske Akademy). Drachten 1952. - III. Register door G. Jellema (Fryske Akademy nr. 418).

Vries, W. de, *Friese persoonsnamen* (Fryske Akademy XI). Assen 1952.

Winkler, J., *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis*. Haarlem 1885. Herdruk Zaltbommel 1971.

2.3. Bijnamen

Langendonck, W. Van, *De persoonsnaamgeving in een Zuidbrabants dialect*. (Anthroponymica 21). Leuven 1979. Ook in: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 81-144; blz. 234-267.

Langendonck, W. Van, 'Geografie van de voor- en toenaampatronen in de Vlaamse dialecten'. In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 9-20.

Langendonck, W. Van, 'De synchronische status van bijnamen'. In: *Taal & Tongval* 47 (1995), blz. 159-167.

Langendonck, W. Van, 'Bynames'. In: E. Eichler et. al. (red.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik* 2. Berlin/New York 1996, blz. 1228-1232.

3. Andere namen

Brok, H., *Enkele bloemnamen in de Nederlandse dialecten. Etnobotanische nomenclatuur in het Nederlandse taalgebied*. (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 18). Amsterdam 1991.

Brok, H., *Van vergeet-me-nietje tot gebroken hartje. Over de herkomst van bloem- en plantnamen in de Nederlandse taal*. 's-Gravenhage 1993.

Grauls, M., *Bintje & Kalasjnikov: Het Eponiemen Boek*. Zonhoven 1991.

Sanders, E., *Eponiemen woordenboek. Woorden die teruggaan op historische personen*. Amsterdam 1990.

Sanders, E., *Geoniemen woordenboek. Woorden die zijn afgeleid van plaatsnamen*. Amsterdam 1995.

4. Theorie van de eigennaam

Langendonck, W. Van, 'On the theory of proper names'. In: P.A.M. Seuren (red.): *Symposium on semantic theory held at Nijmegen 1977*. Nijmegen 1978, blz. 273-307.

Langendonck, W. Van, 'Paradoxen van de eigennaam'. In: *Naamkunde* 11 (1979), blz. 181-195.

Langendonck, W. Van, 'Over het eigennaamskarakter van tijdnamen'. In: *Naamkunde* 17 (1985), blz. 376-388.

Langendonck, W. Van, 'Synchronische betekenisaspecten van eigennamen'. In: *Naamkunde* 19 (1987), blz. 24-45.

Leys, O., 'De eigennaam als linguïstisch teken'. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 41 (1965), blz. 1-81. Tevens verschenen als Bijlage 60 in de reeks *Onomastica Neerlandica*.

Leys, O., 'Sociolinguïstische aspecten van de persoonsnaamgeving'. In: *Naamkunde* 8 (1976), blz. 137-158.

Leys, O., 'Was ist ein Eigenname? Ein pragmatisch orientierter Standpunkt'. In: *Leuvense Bijdragen* 68 (1979), blz. 61-86. Tevens verschenen in: F. Debus en W. Seibicke (red.): *Reader zur Namenkunde*, Bd. I. Hildesheim, Zürich, New York 1989, blz. 143-165.

- Osta, W. Van, 'Aristoteles heet ARISTOTELES. Over wezen en betekenis van de eigennaam'. In: *Naamkunde* 25 (1993), blz. 1-60.
- Willems, K., 'Eigennaam en reflectie'. In: *Naamkunde* 27 (1995), blz. 151-177.

INSTITUTEN EN ORGANISATIES

Er zijn in het Nederlandse taalgebied nog twee instituten waarin de naamkunde een aparte plaats heeft, zij het dat men er slechts over een zeer beperkte staf beschikt:

Instituut voor Naamkunde en Dialectologie van de K.U. Leuven
website: <http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/ling/ozst/nkd/nkd.htm>
tevens de zetel van het *International Centre of Onomastics* en het secretariaat van de internationale naamkundige vereniging *ICOS* (*International Council of Onomastic Sciences*).

Meertens Instituut te Amsterdam
website: <http://www.meertens.knaw.nl>

Andere:

Commissie voor de veldnamen van de culturele raad Overijssel
opgericht in 1973, legt zich toe op de inventarisatie en publicatie van nu nog levende veldnamen (12 delen verschenen tot nu toe).

Nammekundich Wurkferbân van de *Fryske Akademy* in Leeuwarden
stimuleert al een halve eeuw het naamkundig onderzoek in Friesland, hetgeen resulteerde in het tijdschrift *Fryske Plaknammen* en de reeks *Fryske Nammen*.

Nedersaksisch Instituut Groningen
gaf 7 delen uit in de reeks *Drentse veldnamen* (1981-1987).

Stichting Achiël De Vos
geeft in de reeks *Meetjeslandse plaatsnamen* plaatsnaamstudies van Oost-Vlaamse gemeenten uit. (6 delen verschenen tot nu toe).

Stichting Staring Instituut
publiceert een reeks *Boerderij- en veldnamen* van gemeenten uit de Achterhoek (5 delen verschenen tot nu toe).

ONDERWIJS

Naamkunde wordt op dit ogenblik als een zelfstandig college onderwezen aan twee Nederlandstalige universiteiten: de *K.U. Leuven* (prof. dr. W. Van Langendonck) en de *Universiteit van Amsterdam* (prof. dr. R. Rentenaar).